

בפירוש המקובל הזה לא ראו חז"ל כל קושי. במשך הדורות נרשמו הוכחות ברורות לפירוש זה כיחיד האפשרי — וסכמוהו במאמרים נוקבים ומסכמים הרב י. הורוביץ ב„יודאיקה“ — ספר היובל להרמן כהן, וב. יעקוב ב„עין תחת עין“ (גרמנית). אך עיקרי הדברים נאמרו כבר ע"י ר' סעדיה גאון (עיין ראב"ע לשמות כא, כד), ר' יהודה הלוי (כוזרי ג מ"ז), הרמב"ם (הל' חובל פ"א ה"ה) והרמב"ן (שמות שם). כאן נזכיר יסודותיהם.

בפרשת אמור הוזכר מלבד „עין תחת עין“ וכו' גם „נפש תחת נפש“ וזה בקשר ל„מכה נפש בהמה ישלמנה“. הרי ברור, שהביטוי „תחת“ כאן פירושו מתן שילומים. ואכן הביטוי „ונתת... עין תחת עין“ היאך יתפרש כניקור העין? התורה, אשר ידעה עברית, היתה ללא ספק אומרת בפשטות „ונקרת עין“ ולא „ונתת עין תחת עין“ — כי איזו נתינה יש כאן. מי הוא הנותן אם מנקרים עין החובל? אכן כשהוא משלם, הרי ברור, כי יש כאן נתינה. ובדיקת השימוש במלה „תחת“ בהקשר דומה בכל התנ"ך תוכיח כי הכוונה היא לשילומים.

והנה הוכחה נוספת:

„ומנין שזה שנאמר באברים עין תחת עין (שמות כא, כד) תשלומין הוא? שנאמר בו חבורה תחת חבורה ובפירוש נאמר וכי יכה איש את רעהו באבן או באגרוף וגו' רק שבתו יתן ורפא ירפא (שמות כא, יח יט), הא למדת, שתחת שנאמר בחבורה תשלומין, והוא הדין לתחת האמור בעין ובשאר אברים“ (הל' חובל פ"א ה"ה — ועיין בהרמב"ן שם „על דרך הפשט“ אשר פירושו נראה דחוק יותר מהפירוש האמור). מתוך הסברים אלה אין כל מקום להסתפק באפשרות הפירוש ש„כאשר יתן מום בעמחו כן ינתן בו“ — פירושו הוא כן ינתן עליו, כפירוש ר' סעדיה גאון, האומר „שיש לנו בית תחת על“ לא רק במקרה זה. אחר שרמזו לנו הפסוק ברורות, כי „תחת“ הוא תשלום במקרא „נפש תחת נפש“ אין מקום יותר להסתפק בפירוש „שבר תחת שבר“, ובמובן „כן ינתן בו“.

ואותו המקרא „ואיש כי יתן מום בעמיתו כאשר עשה כן יעשה לו“ שבפרשת אמור, העומד כאילו מול כל הסברנו, הוא דווקא המוכיח את נכונותו. לשם זה עלינו לעיין בקורות שמשון המסופרות בשופטים. אחרי שאבי אשתו של שמשון מסרה לאיש אחר נקם שמשון בפלשתים בהבעירו אש בשדותם באמצעות השועלים. הפלשתים שרפו אשתו של שמשון ואת אביה באש. ושמשון נקם בהם בהכותו אותם שוק על ירך מכה גדולה. כשנאספו פלשתים למלחמה על יהודה טענו „לאסר את שמשון

עלינו לעשות לו כאשר עשה לנו". וכאשר פנו אנשי יהודה בתלונה לשמשון: „הלא ידעת כי מושלים בנו פלשתים ומה זאת עשית לנו"? תשובתו של שמשון היתה: „כאשר עשו לי כן עשיתי להם" (שופטים טו).

והנה לא שמשון עשה לפלשתים כאשר עשו הם לו — ממש, שהרי הם שרפו אשתו וחותרו, והוא הכם שוק על ירך. ולא הם באו לעשות לו כאשר עשה הוא להם — ממש, שהרי הוא הכם שוק על ירך, והם באו לאוסרו — וכשתפסוהו לבסוף הרי באמת רק אסרוהו ונקרו עיניו (אגב — זה הביטוי שם: וינקרו את עיניו) — ולא הכוהו שוק על ירך ולא שרפו את שדותיו. מכאן הוכחה ברורה ש„כאשר עשה כן יעשה לו" אין פירושו אלא עונש על מעשה רע — אבל אין כל הכרח שהעונש יהיה ממש כמעשה הפשע.

עסקנו עתה בכוונה בפירושן — שלא בדרך המדרש — של מקראות אלה — להוכיח, כי אכן התורה וחז"ל לא יכלו לפרש פסוקים אלה אחרת מאשר פירשום — „עין תחת עין — ממוין", ולא השתמשנו בהוכחות המדרש, אשר לגבינו גם הן מוכיחות, אך רצינו להשתמש בנשק של העומד ממולנו.

ואם כך הוא פשטם של דברים יובן היטב, כי כנראה גם הצדוקים לא חלקו על הפרושים בפירוש מקראות אלה. אמנם מצינו במגילת תענית (ב, י"ד בתמוז), שכאילו הצדוקים פירשו עין תחת עין — ממש, אך נתגבשה דעת התוקרים, כי אין כאן אלא תוספת מהגליון, תוספת, אשר הושפעה אולי ע"י הקראים, שהם פירשו עין תחת עין ממש (כדברי בן זוטא שאתו התווכח ר' סעדיה גאון, כמובא בראב"ע לשמות שם). אין לנו כל מקור המורה, כי הצדוקים למדו בזה אחרת מהפרושים וכבר גייגר, אשר וודאי אינו חשוד על אהדתו היתרה לפרושים ולפירושיהם, הוכיח זאת („המקרא ותרגומו" עמ' 96; וע' ריטר: פילון וההלכה עמ' 133; ספקותיו של ווייל בנספח ב' שבספרו „חוקי העונשים היהודיים אצל יוסיפוס" — גרמנית — גובעים רק מכך, שהוא רואה ב„עין תחת עין — ממש" פשוטו של מקרא)¹⁰.

10. פרופ' שמואל בלקין בספרו „פילון והתורה שבעל פה" (אנגלית) ע' 97 בהערה רואה את דברי גיגר כבלתי משכנעים. אך לאמיתו של דבר הוא עצמו מחזק אותם בהמשך דבריו (ע"ע 97 עד 103). שהרי הגו מסתמך על החוקר גסטרוב המפרש חוק „מכה תחת מכה" בקודקס אשורי אף הוא לא כ"מכה" ממש אלא כתמורה. ומתוך כך הגו מניח אפשרות שזו דרך ביטוי

ומי הם שפירשו עין תחת עין — ממש? יש אומרים שהוא פילון האלכסנדרוני. בספרו „על החוקים“ (ג, קפא ח) הגו מסביר צדקת העונש המתאים בדיוק למעשה הפשע. והנה פילון זה שאב את ידיעתו בתורה מתרגום השבעים, אשר בו מתורגמים הפסוקים הנדונים בצורה מסולפת. והנה אין כל ספק, שכל מגמתו של פילון בהסבר חוקי התורה היתה להתאים את רעיונות התורה להשקפה ההלניסטית — אשר דרשה עונש של „עין תחת עין — ממש“. הדברים ניכרים מכל צורת הסברתו שם וזו היא מסקנתו של י. היימן בספרו הגרמני „השכלתו היוונית והיהודית של פילון“ (עמ' 383), המסכם כי עמדתו של פילון בחוק זה הנה מושפעת מהלך המחשבות ההילניסטי. חוק של עין תחת עין ממש מצוי הוא לרוב בחוקי הרומאים והיוונים.

יוסף בן מתתיהו אשר השפעתו של פילון עליו היא גדולה, כידוע, מדבר כבר אחרת ב„קדמוניות היהודים“ (ד, ח לה). לדידו קיימות שתי האפשרויות — עונש ממון או עין תחת עין ממש, כבחירת הנחבל. והנה מגמת חבורו זה היא אפולוגיטית ורצון למצוא חן בעיני הרומאים. וכבר העירו, כי מה שהנו אומר, כי כל התבססותו היא על המסורה מפי משה אינה אלא כדי לעשות רושם על הקורא ההלניסטי (עיין שליט במהדורתו כרך ד' עמ' פב הערה 108). מסתבר, שיוסף בן מתתיהו ידע, כי „עין תחת עין“ אין פירושה אלא ממון — אלא שלא יכול היה להסביר דבר זה לקורא הרומאי, שהיה אמון על תורת הנקם והעונש המתאים לפשע, מדה כנגד מדה ממש — ועל כן הוכרח להוסיף כי התורה משאירה שתי אפשרויות של עונש על מעשה חבלה. ודווקא הסברו זה מוכיח, כי אין עין תחת עין ממש¹¹.

עמים בני שם העתיקים למתן תמורה ואין פשוטו של ביטוי „עין תחת עין“ כמשמעו. פרופ' בלקין אף מפקפק מתוך השוואת דבריו של פילון במקומות שונים אם פילון פירש „עין תחת עין — ממש“. לדבריו — הוא מסתמך בכך גם על חוקרים נוספים — יש מקום לאמר שפילון אף הוא בהשתמשו בניסוח „עין תחת עין“ לא התכוון אלא לתמורת ממון. אם כן מה הוא היסוד להניח שכולם הבינו לשון „עין תחת עין“ שפשוטו „ממון“ ורק הצדוקים לא הבינו לשון כפשוטה והשתמשו בה כמשמעה בניגוד לפשוטה?

11. הרב אהרן יצחק זסלנסקי שליט"א בספרו „קבץ על יד“ כרך ב (ירושלים תשי"ח) ע' קצו—ז מפנה את תשומת לבי לדברי הרב מימון ז"ל ב„ספר הגר"א“ כרך א ע' צט המביא לענין את הסברו של הגר"א בדברי אונקלוס. התרגום מתרגם „עין תחת עין“ — „עינא חלף עינא“. והנה „תחת“ תורגם

אכן, יכול להיות שיש אחד בתקופה זו שסבר כי „עין תחת עין” — פירושו ממש.

והוא האחד והמיוחד מבין עמי הארץ ושונאי הפרושים — „אותו האיש”. הוא אשר הכריז בעת אשר אחרים מורים, כי המסמא עין חברו תנוקר עינו, הרי הוא עצמו בא ללמד תורת הרחמים. יכול להיות שאף הוא התכוון לחוקי היוונים והרומאים בענין זה — אך אף אם התכוון

כרגיל על ידו „תחות”. לעומת זאת הביטוי „מחיר” (דברים כג יט) תורגם על ידו „חולפן”. ובכן התכוון אונקלוס בתרגומו „עינא חלף עינא” לאמר שיש להטיל עונש ממון — מחיר — על מנקר עין חברו.

רעיון זה מובא ע”י הרב מימון גם בהקדמתו ל„קונקורדנציא לתרגום אונקלוס” של הרב חיים יהושע קוטובוסקי ז”ל. אמנם שם הוא מביאו בלי להסתמך על הגר”א ואנו מקור הדברים בהגר”א לא ראינו (אמנם לא ראינו אינה ראייה; אך הרבה מובאות בשם הגר”א אינן לו — כידוע. ויש המובא בשמו וכבר קדמוהו. עיין דוגמאות בספרי „חקר ועיון” ע’ קו. ואוסיף על המוזכר שם המובא ב„כתב וקבלה” לשמות לד, כג ששמע בשם הגר”א שדרשת „יראה — יראה” אינה מתיחסת לכתוב „יראה כל זכורך” אלא למקרא דעקידה „ה’ יראה אשר יאמר היום בהר ה’ יראה”. והכו”ק מעיר שהסבר זה הוזכר כבר בשם ר’ גרשום מה”ג בחדושו לערכין. ואכן הוא מובא בפירושו של ר”ג לערכין ב ע”ב, אשר נדפס לראשונה בש”ס ווילנא בשנת תרמ”ה — עיין רבינוביץ—הברמן: על הדפסת התלמוד ע’ קנח וקסט — ולא ידעתי היכן הוזכר לפני זה. כן הפנה תשומת לבי ר”י עמנואל ג”י למובא בלקוטים שבסוף ספר „שנות אליהו” (דף נג במהדורא ראשונה לעמבערג תקנ”ט) בקשר לכי יפתח איש בור (מלא) או כי יכרה איש בר (חסר). שהנאמר בשנו”א לגר”א מובא כבר בפירוש הסור הארוך על התורה. אמנם הסור אינו מפרש אלא שני „בור” אלה והגר”א מוסיף לפרש „בעל הבור ישלם” שכתוב מלא. וכנראה, בעיקר לפרש זאת התכוון. ע’ „אדרת אליהו” למשפטים כא לג, שכך מבואר שם. אגב: הלשון בשנו”א משובש שכתוב בו „והשני כורה בור שהוא חסר טפח עשירית” וצ”ל כמובא ב„הכתב והקבלה” (למשפטים שם): „והשני כורה בו טפח עשירית”. אך הראיה מת”א איננה ראייה. המלה „תחת” תורגמה באונקלוס „מלרע”, „בשפולי”, „תחות”, „חלף”, „בתר”, „באתר” „בר מ...”. והנה „חלף” אינו משמש תרגום ל„תחת” רק במקום שאפשר לפרשו כתמורת ממון. כי הרי תרגם „בן אחר תחת הבל” (בראשית, כה) — „בר אוחרן חלף הבל”. וכן „ויעלהו לעלה תחת בנו” (שם כב, יג) — „ואסקיה לעלתא חלף בריה”; „ותחת אשר אהב את אבתיך” (דברים ד, לו) — „וחלף ארי רחים ית אבהתך”. כמו כן משמש „חלף” לתרגום עבור „יען” ו„עקב”. ו„ב...” („עין

לחוק היהודים, הרי ברור, כי אין זה אלא אחד מסלופיו הידועים, אשר בא בהם להכות ביהודים, שמתוכם יצא.

התעכבנו על פרטים שונים לא מתוך רצון רב, אלא מתוך הכרה שיש הכרח לענות בדבר שעלולים לטעות בו. ישנם רבים אשר אינם יודעים לשאול ומתוך תמימותם עלולים להפגע. והנה עסקנו בדבר הביאנו לעסוק גם בדברי הבאי, וכדברי הרמב"ן (שמות כא, מא) שבעסקו „בספרי חכמיהם" מסכם „והנה דברנו בדברי הבאי". אך היה זה הכרח לא יגונה, וכדי להציל אף יחיד מפגיעה היה כדאי לנו העמל הזה.

אני רוצה עוד בסוף דברי לעמוד על החלוקה לאותה תורה שבעל-פה הקשורה בתורה שבכתב שאנחנו מוצאים ברמב"ם¹². אני מדגיש אותה

בעין". וכן הסועל „חלף" משמש בתרגום ל„בערתי" (דברים כו, יד) — „חלפית", ו„המר" (ויקרא כו, לג) — „חלפא", ולמלה „חלף" עצמה (במדבר יח, כא ולא). הרי שהמלה „חלף" בתרגום אינה מורה עדיין לתמורת ממון, אלא סתם לתמורה. אגב תמה שמוש בביטוי „תחות" ולא בביטוי „חלף" בבראשית מד לג „ועתה ישב נא עבדך תחת הנער" — „וכען יתיב כען עבדך תחות עולימא", (אלכסנדר שפרבר במהדורת ת"א שלו מציין אמנם גם גירסא „חלף" במקום „תחות" כאן). יותר מתקבל על הדעת הסברו של ר' אברהם ברלינר ז"ל (עיין בכרך ב ל„תרגום אונקלוס" שלו (גרמנית) ע' 225 וע' 233), לפיו התרגום מתרגם כאן באופן מלולי, היות והפירוש המקובל היה ידוע ללא חולקים עליו ואונקלוס בחר בתרגום המלולי מתוך הנחה שהפירוש המקובל הנו ידוע. אגב מכאן סמוכין לאמור שהצדוקים לא חלקו בהסבר „עין תחת עין — ממון", כי במקום שהצדוקים חלקו על פירוש מקובל הכניסו אונקלוס לתוך תרגומו (עיין ברלינר שם ע' 224). וכאן לא ראה צורך בכך, כי לא היו כאן חלוקי דעות בהסבר „עין תחת עין".

ומה שתרגם אונקלוס „וקצתה את כפה" (דברים כה יב) בתרגום מלולי, ע' בדברי ר' אברהם ברלינר (שם ע' 244) שהוא על פי הספרי (דברים פי' רצג) כדברי ת"ק: „וקצת את כפה — מלמד שאתה מצילה (גי' הגר"א: מצילו) בכפה. מנין אם אין אתה יכול להציל אותה בכפה הצילה בנפשה? תלמוד לומר לא תחס עינך". ופסק כן הרמב"ם בה' רוצח פ"א ה"ז, ועיין שם בראב"ד שציין מקורו בספרי. ודעת ר' יהודה בספרי שם: „נאמר כאן לא תחס עינך ונאמר להלן (דברים יט כא) לא תחס עינך, מה לא תחס עינך האמור להלן ממון, אף לא תחס עינך האמור כאן ממון". ולדבריו מתייחס הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק פ"א ה"ט, וע' על דברי רמב"ם אלה בפ"י רש"ר הירש במקומו.¹² עיין באריכות במאמרי: „התורה המסורה לשיטת הרמב"ם" ב„חקר ועיון".

תורה שבעל-פה הקשורה בתורה שבכתב. יש לנו תורה שבעל-פה שאיננה באה דווקא לפרש את התורה שבכתב. תקנות חז"ל אינן באות לפרש את התורה שבכתב דווקא, אבל יש לנו חלק שהוא בא לפרש. החלק הזה שבא לפרש הוא מתחלק לפי הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה — לשני סוגים: האחד הוא פירושים מקובלים, זאת אומרת שהיתה קבלה איך לפרש הכתובים והעניינים הקשורים בהם. אנחנו לפעמים מוצאים אחרי שהיתה קבלה איך לפרש את העניינים האלה, שחז"ל ניסו למצוא גם רמז בתורה לאותו פירוש. הרמב"ם מביא בין השאר הדוגמא הזו: כשבתורה מדובר על „פרי עץ הדר” הרי היה זה פירוש מקובל שפירוש המלים האלה „פרי עץ הדר” הוא אתרוג. חז"ל ניסו גם כן למצוא איזה רמז בתורה לאותו פירוש. או כשאנחנו מוצאים את איסור בשר בחלב על הסתעפויותיו השונות של איסור זה, שיש בו איסור אכילה ואיסור הנאה ולא רק איסור בישול שנזכר בתורה, באו חז"ל וניסו למצוא דרשה בתורה לפירוש המקובל הזה לאיסור בשר בחלב. ובכן כאן הפירוש המקובל של חז"ל היה המקור, היסוד, הדבר הראשוני והמדרש הוא כבר הדבר המשני, הוא כבר בא אחרי כן.

ויש פירושים — כך אומר הרמב"ם — שהיחס בהם הוא הפוך: הדרשה קודמת להלכה. על יסוד הדרשה הגיעו לכלל הלכה זו ולכלל פירוש זה. על הדרכים שבהן אשה נקנית — הכסף, אומר הרמב"ם שהוא דבר שנדרש מן המקרא כלומר יסודו בכך שהוא נלמד מהכתוב על יסוד דרכי המדרש, ואין הוא פירוש מקובל לכתוב בתורה „כי יקח איש אשה”.

ובכן, יש לנו שני סוגים אלה של הלכות. עמלו ראשונים ואחרונים ובדורות האחרונים היו אלה בעיקר פרשני המקרא הגדולים: „הכתב והקבלה”, המלב"ם, ר' שמשון ב"ר רפאל הירש, הנצי"ב ור' דוד צבי הופמן שעמלו למצוא בתורה עד כדי כמה שאפשר בפשוטו של מקרא את אותו הרמז של ההלכה. הם עמלו בזה בכדי להוריש תורת חיים תואמת ומשולבת של תורה שבכתב ותורה שבעל-פה.

גסיים בדברים של החזון איש זצ"ל בקשר ליחס שבין התורה שבכתב והתורה שבעל-פה. מלים אחדות אשר אין בהן מן החידוש, אבל יש בהן מן הקביעה. הוא אומר בדברים פשוטים וברורים: „הכופר בתורה שבעל-פה אין לו חלק גם בתורה שבכתב. שהרי עיקר פירושה בעל-פה, ומה בצע בפירושים שוא ושקר” (חזון איש קדשים ספר ב בסופו). אין תורה שבכתב יכולה להתפרש באורה הנכון, אלא על ידי מסורת חז"ל — התורה שבעל-פה.